

Keywords: inter-ethnic tolerance, principles of intercultural education, safe learning environment, characteristics of safe educational environment.

УДК 373.5:91

С.Г. Кобернік
м. Київ, Україна

ПРОБЛЕМА СТВОРЕННЯ СУЧАСНОГО НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНОГО КОМПЛЕКСУ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ГЕОГРАФІЇ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ

У межах комплексного наукового дослідження проблеми розвитку шкільної географічної освіти значну увагу нами приділено формуванню сучасного навчально-методичного комплексу для вивчення курсів географії у 6-10 класах та вдосконаленню його складових. Під навчально-методичним комплексом (НМК) ми розуміємо своєрідний комплект відповідних засобів, розрахованих як на вчителя географії так і на учня, для забезпечення ефективного вивчення навчального матеріалу за змістом географічних курсів у загальноосвітніх навчальних закладах [10, с. 107].

Основними складовими сучасного навчально-методичного комплексу з географії в загальноосвітній школі є:

- навчальні програми з географії для 6-10 класів;
- підручники з географії на друкованій основі та їх електронні версії;
- картографічні посібники (стінні карти, атласи, контурні карти, картосхеми тощо);
- робочі зошити на друкованій основі (практикуми, навчальні комплекти, зошити для самостійних та контрольних робіт тощо);
- хрестоматії або книги для читання для поглиблення знань учнів з кожного конкретного курсу географії;
- тематично відповідні засоби унаочнення (навчальні таблиці, опорні схеми, графічні конспекти, роздаткові матеріали, мультимедійні презентації);
- дидактичні матеріали за змістом курсу географії (завдання для виконання самостійних робіт та здійснення поточного і періодичного контролю навчальних досягнень, інструктивні картки для організації індивідуальної та групової роботи учнів на уроках тощо);
- методичні посібники та матеріали, розраховані на вчителя географії (інструктивні матеріали МОН України, зразки календарно-тематичного планування, плани-конспекти уроків, методичні рекомендації та поради, сценарії для проведення інтерактивних форм навчання й позакласних заходів, фахові періодичні видання: газети, журнали, збірники, серія «бібліотека вчителя»);
- додаткові джерела географічного змісту для пошукової навчально-пізнавальної роботи школяра (довідники, енциклопедії, словники, збірники завдань, газети, журнали, Інтернет-ресурси тощо).

Навчальна програма з географії в системі шкільної освіти — це нормативний документ, що визначає зміст та обсяг навчальних досягнень учнів, які необхідно засвоїти у 6-10 класах. Програми з географії відповідають вимогам Державного стандарту базової та повної середньої освіти [1] та забезпечують реалізацію змістових ліній географічної освіти в загальноосвітній школі. У програмах з географії розподілено курси за роками навчання, у межах кожного курсу визначено зміст розділів і тем, здійснено орієнтовний розподіл годин на їх вивчення, подано основні критерії й вимоги до формування навчальних досягнень учнів з кожної теми, наведено перелік і зміст обов'язкових для виконання практичних робіт та досліджень. Отже, навчальні програми з географії — це державний документ, затверджений МОН України, за яким учитель планує і здійснює свою педагогічну діяльність у загальноосвітній школі. Нині чинними є програми з географії, розроблені у 2005 році [15] й набувають поступового впровадження нові

програми для основної школи 2012 року [14]. Зміст шкільної географічної освіти, що визначається навчальними програмами, конкретизується в підручниках, навчальних і методичних посібниках, інструктивних та дидактичних матеріалах.

Основним засобом навчання для школяра традиційно виступає *підручник з географії* на друкованій основі. Підручник відповідає навчальній програмі та є головним джерелом географічної інформації, яку учень має засвоїти на уроці й під час виконання домашніх завдань. Саме через нього реалізуються мета і завдання навчальної програми та знаходиться відображення її зміст. Наразі для вивчення географії у кожному класі існує понад 3 підручники різних авторських колективів, рекомендована МОН України для використання у навчальному процесі. З урахуванням психолого-педагогічних вимог до нового покоління підручників для загальноосвітніх навчальних закладів обґрунтовано авторську модель підручника з географії, основу якої складають: мотиваційний блок, основний зміст, ілюстративний матеріал, додаткові рубрики, методичний блок, додатки [6; 7; 8].

Географія як навчальний предмет постійно і систематично використовує *картографічні матеріали*, зокрема, стінні карти, атласи, контурні карти, картосхеми. Одним з головних завдань географічної освіти у школі є навчити учнів грамотно «читати», розуміти та аналізувати картографічні матеріали й на цій основі розвивати аналітичні здібності, вміння порівнювати, співставляти, складати характеристики географічним об'єктам, процесам і явищам. Нині сьогодні курси географії у 6-10 класах забезпечені якісними картографічними посібниками. На особливу увагу заслуговують електронні атласи, карти та картосхеми з відповідними можливостями щодо їх застосування на уроках географії під час мультимедійних презентацій на інтерактивній дошці.

Розроблені за змістом курсів географії *хрестоматії* є вербальними засобами навчання, які використовуються учнями для розширення і поглиблення знань з конкретних тем або розділів. Цей елемент навчально-методичного забезпечення має багато проблем. Однією з головних є відсутність хрестоматій з сучасними даними та оновленою статистикою з курсів економічної і соціальної географії для 9-10 класів.

Останнім часом у шкільній практиці значного поширення набули *робочі зошити для учнів* на друкованій основі. До всіх курсів географії розроблено широкий спектр практикумів, навчальних комплектів, зошитів для проведення самостійних та контрольних робіт тощо. Необхідний для роботи на уроках зошит учні використовують за вказівкою вчителя.

Створені за авторськими ідеями відповідно до чинних навчальних програм з географії посібники «Практикуми з курсів географії для 6-10 класів» містять повний комплект матеріалів щодо виконання програмних практичних робіт і здійснення досліджень з кожного курсу географії [11]. У зміст практикумів включено тематично відповідні контурні карти, таблиці, схеми, статистичні дані, діаграми та цікаві географічні факти. В окремих зошитах на друкованій основі до кожного класу подано додаткові самостійні роботи та завдання для поточного оцінювання навчальних досягнень учнів за ознакою тематичних блоків.

Окремими додатками до практикумів нами створено навчальні посібники «Підсумкові контрольні роботи з географії для 6-10 класів» [12]. До розробленої нами системи завдань для проведення підсумкових контрольних робіт після вивчення виокремлених тематичних блоків, увійшли тестові завдання різних рівнів, теоретичні запитання, що потребують стислої відповіді, завдання з контурною картою, географічні задачі.

Завдання комплексних письмових робіт складено з урахуванням вимог Державного стандарту базової та повної середньої освіти й чинних програм з географії для загальноосвітніх навчальних закладів [1; 14; 15;]. У межах кожного класу навчальний матеріал поділено на логічно й тематично відповідні блоки (від 4 до 6), за змістом яких складено комплексні контрольні роботи для періодичного тематичного оцінювання навчальних досягнень учнів з географії. Кожна з контрольних робіт містить завдання подібні за структурою та змістом до тих, що пропонуються для складання державної підсумкової атестації та зовнішнього незалежного оцінювання. Це дозволить сформувати в учнів уміння й навички роботи з різними видами

тестових завдань, розв'язувати географічні задачі позначати об'єкти географічної номенклатури на контурних картах.

Зміст запропонованої контрольної роботи для оцінювання навчальних досягнень учнів з великої теми або розділу складається з 2-х варіантів. У кожному з них вміщено 23 завдання різних типів, розподілених на 6 рівнів. Кожний наступний рівень складніший за попередній, тому його виконання оцінюється більшою кількістю балів. Перші чотири рівні — це різні види тестових завдань: з вибором однієї правильної відповіді, з вибором двох або більше правильних відповідей, на визначення послідовності, на встановлення відповідності. П'ятий рівень — завдання, що потребують від учнів розгорнутої письмової відповіді або здійснення розрахунків, порівнянь, узагальнень. Шостий рівень — передбачає позначення тематично відповідних об'єктів географічної номенклатури на контурній карті.

Засоби унаочнення відіграють особливу роль при вивченні процесів та явищ, які школярі не можуть безпосередньо спостерігати у навколишньому середовищі. Наочні посібники з географії створюють у свідомості учня відповідний образ природних об'єктів і явищ, формують просторове уявлення, допомагають узагальнювати та систематизувати навчальний матеріал.

Розроблені нами навчальні посібники «Географія в опорних схемах, таблицях та картосхемах для 6-10 класів» містять відповідні комплекти опорно-інформаційних схем до кожного з шкільних курсів географії [4; 5]. Нескладна авторська методика дозволяє використовувати опорні схеми на уроках під час вивчення нового матеріалу, а також для його узагальнення та закріплення. Запропонований для кожного класу набір схем, таблиць, схематичних малюнків, картосхем допомагає учням швидко і якісно засвоїти та повторити навчальний матеріал з усіх тем і розділів згідно з програмою.

У кожного вчителя географії з часом накопичуються відповідні роздаткові *дидактичні матеріали*, які використовуються з метою організації індивідуальної або групової роботи учнів у процесі вивчення нового матеріалу, для повторення та закріплення навчальної інформації, під час виконання практичних, самостійних і контрольних робіт, для проведення інтерактивних та ігрових форм навчання.

Наявність спектру сучасної *методичної літератури* в арсеналі вчителя географії є запорукою його фахової компетентності та педагогічної майстерності. До методичної літератури, якою слід постійно користуватися вчителю, належать: підручники та посібники із загальної методики навчання географії, методики викладання географії окремих шкільних курсів з поурочними розробками, методичні рекомендації щодо організації та проведення практичних і самостійних робіт, здійснення поточного, періодичного та підсумкового контролю тощо.

Методичною літературою також є фахові науково-методичні журнали та газети, зокрема: журнал «Географія та економіка в рідній школі», газети «Краєзнавство. Географія. Туризм», «Географія» та ін. На сторінках періодичних видань публікуються матеріали про найновіші досягнення методичної науки, які спираються на педагогічний досвід учителів-методистів та науковців.

У процесі роботи з методичною літературою вчитель має навчитися відбирати необхідні для застосування елементи, враховуючи особливості учнівського колективу та свій особистий досвід роботи. Творчо опрацьований та перероблений методичний матеріал з часом допоможе педагогу сформувати власну методичну систему, яка дозволить досягти найкращих результатів у навчанні географії.

Географічні довідники, збірники завдань, словники та енциклопедії — це допоміжна література, що містить описову характеристику окремих географічних об'єктів, процесів і явищ, наукову інтерпретацію географічних термінів і понять. Додаткові джерела географічного змісту допомагають учням у підготовці повідомлень і доповідей, написанні рефератів, здійсненні досліджень та розробці міні-проектів і сприяють розвитку інформаційної компетентності школяра.

У розроблених за авторськими моделями «Довідниках з географії з тестовими завданнями» докладно подано теоретичний матеріал основних курсів шкільної географії для підготовки до

проходження зовнішнього незалежного оцінювання для вступу у вищі навчальні заклади та державної підсумкової атестації учнів 9 і 11 класів з географії [2; 9].

Для зручності роботи з матеріалами довідника кожний елемент географічної теорії розглядається окремим блоком. До кожної теми пропонується орієнтовний план відповіді, перелік необхідних тематичних карт, висновки. У змісті використані узагальнювальні та статистичні таблиці, фрагменти опорних схем, географічні зображення тощо. Після кожного розділу подано тестові завдання різних рівнів для самоперевірки. У додатку пропонуються визначення основних географічних понять. На форзацах розміщено найважливіші карти України та світу [2]. Структуровані у такий спосіб матеріали довідника сприяють якісному повторенню значного за обсягом географічного матеріалу. У довіднику знайшли відображення новітні педагогічні технології та авторські методичні ідеї щодо вивчення шкільних курсів географії.

Посібник «Збірник тестових завдань з географії» містить тестові завдання різних рівнів складності за змістом шкільних курсів географії 6-10 класів та тренувальні варіанти комплексних тестових робіт за структурою тесту з географії ЗНО [3]. Для самоконтролю власних здобутків у кінці посібника подано відповіді на всі тестові завдання. Запропоновані до всіх тем шкільної географії тестові завдання допоможуть школярам і абітурієнтам перевірити свій рівень навчальних досягнень і підготуватися до проходження державної підсумкової атестації з географії у 9 та 11 класах і зовнішнього незалежного оцінювання знань у центрах якості освіти.

Комп'ютерні навчальні програми географічного змісту розвивають ідеї програмованого навчання й відкривають нові технологічні можливості щодо вдосконалення навчальної діяльності з географії. Головною методичною особливістю комп'ютерного навчання є його інтерактивність. Комп'ютерні засоби мають властивість реагувати на всі дії школяра і підтримувати з ним своєрідний діалог. Незважаючи на існування проблеми оновлення матеріально-технічної бази, для більшості загальноосвітніх шкіл майбутнє вдосконалення навчального процесу з географії тісно пов'язане з використанням у навчальному процесі спеціально розроблених тематично відповідних комп'ютерних програм.

Кожний із вказаних компонентів навчально-методичного комплексу має свої змістові й методичні особливості та специфічні ознаки. Тому актуальним для загальноосвітньої школи є визначення шляхом педагогічних досліджень ефективності використання у навчальному процесі як НМК у цілому, так і окремих його складових з метою оптимального поєднання різних засобів навчання для забезпечення реалізації завдань географічної освіти та якісного засвоєння змісту навчальних програм з географії.

Результати дослідження проблеми створення сучасного навчально-методичного комплексу для вивчення курсів географії у загальноосвітній школі дозволяють зробити такі висновки:

1. У зв'язку з розвитком шкільної географічної освіти потребують оновлення та вдосконалення всі складові навчально-методичного забезпечення вивчення географії у 6-10 класах.

2. Підручник з географії залишається головним засобом навчання й має спонукати школярів до самостійних пошукових дій, здійснення аналітичної діяльності, виконання практичних робіт та досліджень.

3. Створені за авторськими моделями навчальні та методичні посібники з географії для загальноосвітньої школи мають відповідати чинним навчальним програмам і пройти апробацію для визначення ефективності їх використання.

4. З метою забезпечення самостійної підготовки учнів випускних класів до проходження ДПА та ЗНО з географії та здійснення самоконтролю власних здобутків необхідно створювати спеціальні навчальні посібники, довідники та збірники тестових завдань з географії.

5. Для забезпечення реалізації завдань географічної освіти і належного засвоєння учнями програмного матеріалу вчителю необхідно комплексно й водночас оптимально використовувати у навчальному процесі складові НМК.

Література:

1. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти // Урядовий кур'єр, 2012. — № 19. — С. 9-16.
2. Кобернік С.Г. Географія: довідник для абітурієнтів та школярів загальноосвітніх навч. закл. з тестовими завданнями: навч. посіб. С.Г. Кобернік, Р.Р. Коваленко. — Вид. шосте, випр. та допов. — К.: Літера ЛТД, 2014. — 656 с.
3. Кобернік С.Г. Географія. Збірник тестових завдань: навчальний посібник. 2-ге видання, доповнене / С.Г. Кобернік, Р.Р. Коваленко / За ред. С.Г. Коберніка. — Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О.В., 2014. — 212 с.
4. Кобернік С.Г., Коваленко Р.Р. Географія в опорних схемах, таблицях та картосхемах: Навчальний посібник для підготовки до державної атестації та зовнішнього незалежного оцінювання. — Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О.В., 2013. — 312 с.
5. Кобернік С.Г., Географія в опорних схемах, таблицях та картосхемах: 6-10 класи: Навчальний посібник / С.Г. Кобернік, Р.Р. Коваленко. — Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О.В., 2012. — 52 с.
6. Кобернік С.Г. Географія материків і океанів: Підруч. для 7 кл. загальноосвіт. навч. закл. / С.Г. Кобернік, Р.Р. Коваленко. — К.: Навч. книга, 2007. — 272 с.
7. Кобернік С.Г., Коваленко Р.Р. Географія: Підручник для 10 класу загальноосвітніх навчальних закладів. — Харків: Оберіг, 2010. — 304 с.
8. Кобернік С.Г. Географія: підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закл. / С.Г. Кобернік, Р.Р. Коваленко. — Кам'янець-Подільський: Абетка, 2014. — 260 с.
9. Кобернік С.Г. Довідник з географії з тестовими завданнями / С.Г. Кобернік, Р.Р. Коваленко / За ред. С.Г. Коберніка. — Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О.В., 2014. — 644 с.
10. Кобернік С.Г. Науково-методичні засади географічної освіти в основній школі: монографія. — К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. — 346 с.
11. Кобернік С.Г. Практикум з курсів географії для 6-10 класів з додатками: зошитом для самостійної роботи, підсумковими контрольними роботами / С.Г. Кобернік, Р.Р. Коваленко. — Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О.В., 2014. — 48 с.; 32 с.
12. Кобернік С.Г. Підсумкові контрольні роботи з географії для 6; 7; 8; 9; 10 класів. Додатки до практикумів / С.Г. Кобернік, Р.Р. Коваленко. — Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О.В., 2014. — 68 с.
13. Методика навчання географії в загальноосвітніх навчальних закладах: навчально-методичний посібник / С.Г. Кобернік, Р.Р. Коваленко, О.Я. Скуратович / За ред. С.Г. Коберніка. — К.: Навчальна книга, 2005. — 319 с.
14. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Географія. 6-9 класи. — К.: Видавничий дім «Освіта», 2013. — 64 с.
15. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Географія: 6-11 класи. Економіка / [упорядкув.: Н.В. Бескова]. — К.: Перун, 2005. — 90 с.

У статті запропоновано авторську концепцію сучасного навчально-методичного комплексу для вивчення географії в загальноосвітній школі з характеристикою розроблених за ідеями автора його окремих складових.

Ключові слова: навчально-методичний комплекс, навчальні посібники з географії, географічна освіта, учні 6-10 класів, загальноосвітня школа.

В статье предложена авторская концепция современного учебно-методического комплекса для изучения географии в общеобразовательной школе с характеристикой разработанных за идеями автора его отдельных составляющих.

Ключевые слова: учебно-методический комплекс, учебные пособия по географии, географическое образование, учащиеся 6-10 классов, общеобразовательная школа.

The authors conception of the modern teaching-methodological complex for studying Geography in general-educational schools with the description of the developed authors ideas and its different components is presented in the article.

Keywords: Teaching-methodological complex, geography methodological text-books, geographical education, pupils of the 6th-10th forms, general-educational school.